

CZASOWNIK

Verbum

I. Koniugacje

1. Czasownik podlega **koniugacji**, czyli odmienia się przez osoby, liczby, czasy, tryby i strony. W języku łacińskim wyróżniamy:

a) trzy osoby (**personae**):

- osoba pierwsza – *ego, nos*,
- osoba druga – *tu, vos*,
- osoba trzecia – *is, ea, id*;

b) dwie liczby (**numeri**):

- pojedyncza – *numerus singularis*,
- mnoga – *numerus pluralis*;

c) sześć czasów (**tempora**):

- teraźniejszy – *tempus praesens*,
- przeszły niedokonany – *tempus imperfectum*,
- przeszły dokonany – *tempus perfectum*,
- zaprzyszły – *tempus plusquamperfectum*,
- przyszły I – *tempus futurum primum*,
- przyszły II – *tempus futurum exactum*;

d) trzy tryby (**modi**):

- oznajmujący – *modus indicativus*,
- przypuszczający (łączący, warunkowy) – *modus coniunctivus*,
- rozkazujący – *modus imperativus*;

d) dwie strony (**genera verbi**):

- czynna – *genus activum*,
- bierna – *genus passivum*.

2. Niesobowe formy czasownika to:

a) bezokolicznik (*infinitivus*),

b) formy rzeczownikowe *supinum* i *gerundium*,

c) imiesłowy (*participia*).

3. Wyróżniamy **cztery koniugacje** w zależności od tematu czasownika:

koniugacja **I** – temat na **ā-**

koniugacja **II** – temat na **ē-**

koniugacja **III** – temat na **spółgłoskę**

koniugacja **IV** – temat na **ī-**

4. Czasownik posiada **cztery formy podstawowe**, jeśli nie tworzy się ich regularnie, muszą być podane w słowniku. Są to:

- 1) pierwsza osoba singularis praesentis
- 2) bezokolicznik (infinitivus praesentis)
- 3) pierwsza osoba singularis perfecti
- 4) supinum

I koniugacja

laudo 1

laudo, laudāre, laudāvi, laudatum

1. *laudo* – chwale
2. *laudāre* – chwalić
3. *laudāvi* – pochwaliłem
4. *laudatum* – aby pochwalić

II koniugacja

vidēo 2 *vidi, visum*

vidēo, vidēre, vidi, visum

1. *vidēo* – widzę
2. *vidēre* – widzieć
3. *vidi* – zobaczyłem
4. *visum* – aby zobaczyć

III koniugacja

vinco 3 *vici, victum*

vinco, vincēre, vici, victum

1. *vinco* – zwyciężam
2. *vincēre* – zwyciężać
3. *vici* – zwyciężyłem
4. *victum* – aby zwyciężyć

IV koniugacja

audio 4*audio, audīre, audīvi, auditum*

1. *audio* – słucham
2. *audīre* – słuchać
3. *audīvi* – usłyszałem
4. *auditum* – aby usłyszeć

5. Wyróżniamy **trzy tematy** czasownikowe:

- a) temat **praesentis** – od 2. formy podstawowej
- b) temat **perfecti** – od 3. formy podstawowej
- c) temat **supini** – od 4. formy podstawowej

Temat praesentis tworzymy przez odcięcie końcówki **-re** od bezokolicznika w I, II i IV koniugacji, a w III także spójki **-e-**, a więc:

kon.	infinitivus	temat
I	laudā-re	laudā-
II	vidē-re	vidē-
III	vinc-ē-re	vinc-
IV	audī-re	audī-

Tworzymy od niego czasy: praesens, futurum I, imperfectum.

Temat perfecti tworzymy przez odcięcie końcówki osobowej **-i** od pierwszej osoby singularis perfecti, a więc:

kon.	1. os. sg. perfecti	temat
I	laudāv-i	laudāv-
II	vid-i	vid-
III	vic-i	vic-
IV	audīv-i	audīv-

Od tego tematu tworzymy od czasy: perfectum, plusquamperfectum, futurum II.

Temat supini tworzymy przez odcięcie końcówki **-um** od formy supinum, a więc:

kon.	supinum	temat
I	laudat-um	laudat-
II	vis-um	vis-
III	vict-um	vict-
IV	audit-um	audit-

II. Infinitivus

1. Infinitivus praesentis activi to 2. forma czasownika, zawsze ma zakończenie **-re**.

2. Infinitivus praesentis passivi I, II i IV koniugacji tworzymy, dodając do tematu praesentis końcówkę **-ri**, a III koniugacji – końcówkę **-i** (np. *vinci* – być zwyciężanym, *mitti* – być wysyłanym).

Infinitiwy perfecti i futuri stosuje się w składni *accusativus cum infinitivo* i *nominativus cum infinitivo*. Dlatego też tłumaczymy je na język polski jako formę osobową, orzeczenie zdania dopełnieniowego wprowadzanego przez *że*.

3. Infinitivus perfecti activi tworzymy, dodając do tematu perfecti końcówkę **-isse**.

4. Infinitivus perfecti passivi składa się z participium perfecti passivi i infinitiwu czasownika *sum, esse*.

5. Infinitivus futuri activi składa się z participium futuri activi i infinitiwu czasownika *sum, esse*.

6. Infinitivus futuri passivi składa się z supinum i nieodmiennej formy *iri* (nieużywany inf. praes. pass. od *eo, ire*).

Zestawienie form infinitiwu:

infinitivus	activi	passivi
praesentis	laudare – <i>chwalić</i>	laudari – <i>być chwalonym</i>
perfecti	laudavisse – <i>że pochwalilem</i>	laudatum, a, um esse – <i>że zostałem pochwalony</i>
futuri	laudaturus, a, um esse – <i>że będę pochwałal/że pochwałę</i>	laudatum iri – <i>że będę pochwalony</i>

III. Tryby i strony

1. Indicativus (tryb oznajmujący)

Temat praesentis activi ma następujące końcówki osobowe:

osoba	singularis	pluralis
1.	-o/-m	-mus
2.	-s	-tis
3.	-t	-nt

Temat perfecti activi ma następujące końcówki osobowe:

osoba	singularis	pluralis
1.	-i	-imus
2.	-isti	-istis
3.	-it	-erunt

Końcówki osobowe strony biernej:

osoba	singularis	pluralis
1.	-(o)r	-mur
2.	-ris	-mini
3.	-tur	-ntur

Tabele odmian dla poszczególnych czasów zostały zamieszczone w punkcie IV.

2. Imperativus (tryb rozkazujący)

2.1. Imperativus praesentis activi (tryb rozkazujący czasu teraźniejszego strony czynnej)

Tworzymy go dla 2. os. sg. i pl. W singularis tryb rozkazujący jest tożsamy z tematem praesentis (w III koniugacji dodaje się końcówkę **-e**), w pluralis do tematu dodaje się końcówkę **-te**, poprzedzoną w III koniugacji spójką **-i-**.

RZECZOWNIK

Nomen substantivum

I. Deklinacje

1. Rzeczownik podlega **deklinacji**, czyli odmienia się przez przypadki i liczby (i ma rodzaje).

a) w języku łacińskim mamy sześć **przypadków**:

casus nominativus (nom., mianownik) – odpowiada na pytania *quis? quid?* (kto? co?)

casus genetivus (gen., dopełniacz) – odpowiada na pytanie *cuius?* (czyj? kogo?)

casus dativus (dat., celownik) – odpowiada na pytanie *cui?* (komu? czemu?)

casus accusativus (acc., biernik) – odpowiada na pytania *quem? quid?* (kogo? co?)

casus ablativus (abl., pełniący funkcje polskiego narzędnika i miejscownika) – odpowiada na pytanie *quo?* (kim? czym?, z kim? z czym?, o kim? o czym?)

casus vocativus (voc., wołacz)

b) wyróżniamy dwie **liczby**:

numerus singularis (sg.) – liczbę pojedynczą

numerus pluralis (pl.) – liczbę mnogą

c) rzeczownik może mieć jeden z trzech **rodzajów**:

genus masculinum (*m*) – rodzaj męski

genus femininum (*f*) – rodzaj żeński

genus neutrum (*n*) – rodzaj nijaki

Istoty żywotne są rodzaju męskiego albo żeńskiego (*genus naturale*).

W pozostałych przypadkach rodzaj określamy według zakończenia nom. sg. (*genus gramaticum*).

2. W języku łacińskim wyróżniamy **pięć deklinacji**. O przynależności rzeczownika do którejś z nich decyduje końcówka **gen. sg.**, a więc:

deklinacja	końcówka gen. sg.	rodzaje
I	-ae	f
II	-i	m, n
III	-is	m, f, n
IV	-us	m, n
V	-ei	f

Ogólne zasady deklinacyjne:

- a) **vocativus** singularis i pluralis jest równy **nominatiwowi** danej liczby (wyjątek to sg. rzeczowników i przymiotników deklinacji II zakończonych na *-us*),
- b) **neutra** w obu liczbach mają trzy przypadki o identycznej formie: **nominativus**, **accusativus** i **vocativus**; w pl. w tych przypadkach zawsze przybierają końcówkę *-a*,
- c) **dativus** i **ablativus** w pl. są sobie równe,
- d) **temat** rzeczownika uzyskujemy poprzez odcięcie końcówki fleksyjnej od **gen. sg.**, np.:

nominativus	genetivus	temat
puella (<i>dziewczynka</i>)	puellae	puell-
magister (<i>nauczyciel</i>)	magistri	magistr-
pater (<i>ojciec</i>)	patris	patr-
genu (<i>kolano</i>)	genus	gen-
fides (<i>wiara</i>)	fidei	fid-

2.1. Deklinacja I

Należą do niej rzeczowniki rodzaju żeńskiego i męskiego, końcówka nom. *-a*, gen. *-ae*.

Wzór odmiany:

	singularis	pluralis
N.	-a	-ae
G.	-ae	-arum
D.	-ae	-is
Acc.	-am	-as
Abl.	-a	-is
V.	-a	-ae

Przykład:

	singularis	pluralis
N.	puella (<i>dziewczyna</i>)	puellae
G.	puellae	puellarum
D.	puellae	puellis
Acc.	puellam	puellas
Abl.	puella	puellis
V.	puella	puellae

- a.** Do deklinacji tej należą też rzeczowniki rodzaju **męskiego** zakończone na *-a* oznaczające przedstawicieli zawodów i ludów, np. *poëta* (poeta), *scriba* (pisarz), *agricola* (rolnik), *nauta* (żeglarz), *auriga* (woźnica), *Belga* (Belg), *Persa* (Pers).
- b.** Według tej deklinacji odmieniają się też imiona własne męskie pochodzenia greckiego zakończone w nom. sg. na *-as*, *-es*, np. *Aeneas*, *Perses*. W acc. sg. mogą zachować grecką końcówkę *-an* lub przyjmując łacińską *-am*. Również greckie imiona żeńskie zakończone na *-e* mogą zachować pierwotny acc.

Wzór odmiany:

N.	Aeneas	Niobe
G.	Aeneae	Niobae
D.	Aeneae	Niobae
Acc.	Aenean, Aeneam	Nioben, Niobam
Abl.	Aenea	Nioba
V.	Aenea	Nioba

c. Należą do niej także rzeczowniki, które mają wyłącznie liczbę mnogą, tzw. **pluralia tantum**, np.: *nuptiae, arum* (małżeństwo), *divitiae, arum* (bogactwo), *tenebrae, arum* (ciemności).

2. Deklinacja II

Należą do niej rzeczowniki rodzaju męskiego i nijakiego, końcówka nom. **-us** (m), **-er** (m), **-um** (n), gen. **-i**.

Wzór odmiany:

	singularis		pluralis	
	m	n	m	n
N.	-us/-er	-um	-i	-a
G.	-i		-orum	
D.	-o		-is	
Acc.	-um		-os	-a
Abl.	-o		-is	
V.	-e/-er	-um	-i	-a

Przykłady:

a) masculinum

	singularis		pluralis	
N.	dominus <i>pan</i>	magister <i>nauczyciel</i>	domini	magistri
G.	domini	magistri	dominorum	magistorum
D.	domino	magistro	dominis	magistris
Acc.	dominum	magistrum	dominos	magistros
Abl.	domino	magistro	dominis	magistris
V.	domine	magister	domini	magistri

b) neutrum

	singularis	pluralis
N.	verbum (<i>słowo</i>)	verba
G.	verbi	verborum
D.	verbo	verbis
Acc.	verbum	verba
Abl.	verbo	verbis
V.	verbum	verba

- a. Większość rzeczowników rodzaju męskiego zakończonych na **-er** traci **-e-** w odmianie, np. *magister* (nauczyciel), gen. *magistri*; *ager* (rola), gen. *agri*. Zachowują je m.in. *puer* (chłopiec), gen. *pueri*; *vesper* (wieczór), gen. *vesperi*; *socer* (teść), gen. *soceri*; *gener* (zięć), gen. *generi* oraz wyrazy na **-fer** (np. *lucifer*, *i* – jutrzeńka), **-ger** (np. *armiger*, *i* – giermek).
- b. Do tej deklinacji należy też rzeczownik *vir* (mąż, męczyzna), gen. *viri*.
- c. Rzeczownik *filius* (syn) oraz imiona własne na **-ius** mają w **wokatiwie** zakończenie **-i**, np. *mi fili* – mój synu, *Vergili* – Wergiliuszu. Greckie imiona własne zakończone na **-eus** mają w **wokatiwie** zakończenie **-eu**, np. *Orpheus*, voc. *Orpheu*.
- d. Osobliwości:
- a) w pl. rzeczownik *locus* (miejsce) w zależności od znaczenia przybiera dwie formy: *loci* – miejsca w książce (w tekście) i *loca* – miejscowości,
- b) w pl. od rzeczownika *deus* (bóg) używa się form obocznych:
nom. i voc.: *dei*, *dii*, *di*
dat. i abl.: *deis*, *diis*, *dis*,
- c) nazwy drzew, miast, krajów, wysp zakończone na **-us**, a także rzeczowniki *humus* (ziemia) i *alvus* (brzuch, żołądek) są rodzaju **żeńskiego**; dotyczy to także zapożyczonych z greckiego wyrazów: *dialectus* (dialekt), *paragraphus* (paragraf), *diphthongus* (dyftong),
- d) *vulgus* (pospólstwo), *virus* (trucizna) i *pelagus* (morze) są rodzaju **nijakiego**.